

Ekoloji tələblərə uyğunluğun əldə edilməsində çətinliklər: tətbiqetmə və davamlılıq

E.M. Əliyev

Neft və Qaz İnstitutu

Açar sözlər: ekoloji qanunlar/qaydalar, ekoloji tələblərə uyğunluq və davamlılıq, ekoloji qaydaların icrası, tətbiqetmə modelləri.

DOI.10.37474/0365-8554/2022-10-53-59

e-mail: aliyev.emil@ogi.az

Сложности в достижении соответствия экологическим требованиям: правоприменение и устойчивость

Э.М. Алиев

Институт нефти и газа

Ключевые слова: экологические законы/правила, соответствие и устойчивость к экологическим требованиям, реализация экологических правил, модели правоприменения.

Скорость, с которой развивалось человеческое общество в последние 50 лет, грозит привести Землю и окружающую среду к гибели. То развитие, которое мы наблюдаем сегодня, не всегда имело место. Около 4000 лет назад человек жил в относительной гармонии с окружающей средой, не причиняя ей большого вреда. Однако по мере развития человека и совершенствования используемых им инструментов, негативное воздействие человеческой деятельности на окружающую среду значительно возросло. Человечество ответило на эти вызовы, разработав и внедрив экологические законы, нормы и стандарты. Тем не менее, большое количество правил не смогло предотвратить нанесение вреда окружающей среде по причинам, которые рассматриваются в этой статье. Таким образом, утверждает автор, перед человечеством стоит важнейшая миссия, которую необходимо выполнить к 2030 г. В основе этой миссии лежат снижение пагубного воздействия человеческой деятельности и охрана природы и окружающей среды. Более того, автор утверждает, что законы об окружающей среде могут сыграть жизненно важную роль в поддержке этой миссии. Он разбирает тему на ключевые компоненты и рассматривает их один за другим. В результате в статье исследуются правовые основы экологических законов и пути их возникновения. В нем описываются систематические пробелы и глобальные проблемы природоохранного законодательства, такие как их фрагментарная структура, недостаточное внимание к экологическим проблемам, отсутствие эффективного правоприменения, и это лишь некоторые из них. В статье также обобщается совокупность знаний, связанных с моделями соблюдения экологических норм. Кроме того, проблемы правоприменения, с которыми сталкиваются разные страны мира, обсуждаются с глобальной точки зрения. В заключение автор предлагает ряд практических мер для поддержания соблюдения экологических норм.

The difficulties in achievement of observance of environmental standards: legal enforcement and stability

E.M. Aliyev

Institute for Oil and Gas

Keywords: environmental laws, rules, correspondence and stability to environmental standards, implementation of environmental rules, models and legal enforcement.

The speed of development of human society for the last fifty years threatens to lead the Earth and environment to a catastrophe. The development we observe today did not always exist. About four thousand years ago a human lived in a comparative harmony with the environment and did not harm it. However, as the human being developed and the tools he used advanced, the negative impact of human activity on the environment significantly increased. The mankind replied to this challenge – it developed and implemented environmental laws, norms and standards. Nevertheless, a great deal of rules could not prevent the damage on the environment due to the reasons reviewed in the paper. Thus, the author says, there is a significant mission before the humanity, which should be implemented by 2030. The mission consists of the decrease of harmful impact of human activity and environmental protection as well. Moreover, the author supposes that the laws of environment can play a significant role in support of this mission. He divides the theme into key aspects and reviews them. As a result, the paper studies the legal fundamentals of environmental laws and the ways of their introduction. The proportional spaces and global issues of environmental laws; their fragmental structure, poor attention to the environmental problems, the absence of efficient legal enforcement are just few of them. The paper generalizes the body of knowledge associated with the models of observance of environmental standards. Besides, the issues of legal enforcement, which various countries experience are discussed from a global point of view. In conclusion, the author suggests the views of how to support the observance of environmental norm.

Başəriyyətin son 50 ildə müşahidə edilən miilsiz inkişaf sürəti ətraf mühiti tədricən məhv edilməyə doğru sürükləyir. Yer kürəsində təbii ehtiyat istehlakının 1970–2015-ci illər arasında üç dəfədən çox artdığını qeyd etmək kifayətdir. Təbii ehtiyatların istehlakı eyni sürətlə davam etdirildiyi təqdirdə, başəriyyət hazırkı həyat tərzinin qorunması üçün 1.5 Yer kürəsi ehtiyatlarının 1.5 dəfə artırılması ehtiyacında olacaq. 2030-cu ilə isə bu rəqəm 2-ə qədər artacaqdır. Mövcud qaydalar davam edərsə, 2050-ci ilə qədər okeanlarda dəniz məhsulları tükənəcək. NASA-nın məlumatına görə, 2100-cü ilə qədər tropik meşələr tamamilə yer üzündən yox olacaq. Su ehtiyatlarına gəlincə isə, Danimarkanın Orhus Universitetinin professoru Benicmin Sovakul qeyd edir ki, “bu gün yaşadığımız tərzdə davam edərixsə”, içməli su ehtiyatları 2040-cı ilə qədər tamamilə tükənə bilər.

Bu gün şahidi olduğumuz inkişaf (COVID-19 pandemiyasının təsiri ilə bir qədər yavaşlayan) hər zaman bu qaydada olmamışdır. Təxminən 4000 il bundan əvvəl, insanlar ətraf mühitə harmoniyada yaşayaraq, ona zərər verməkdən çəkinirdilər. Lakin başəriyyət təkamül etdikcə, alətlərin inkişafı nəticəsində insan fəaliyyətinin ətraf mühitə təsiri xeyli artdı. Müxtəlif material və maddələr (məsələn, sintetik və üzvi kimyəvi birləşmələr, plastik məmulatlar, karbon dioksid çöktüntüləri və s.) insanlar tərəfindən icad edilmiş və tullan-tı kimi ətraf mühitə atılaraq ekosistemlərə ciddi zərər vurmuşlar. Məsələn, qeyd etmək lazımdır ki, yalnız bir nəslin həyatı ərzində süni kimyəvi maddələrin istehsalı 400 %, yəni 1 mln. t-dan 400 mln. t-dək artmışdır. Son 170 il ərzində, atmosferə 2.4 trln. m³ karbon qazı atılmışdır ki, bunun da 50 %-i son 30–35 il ərzində baş vermişdir [1, 2].

Bu prosesləri yavaşlatmaq üçün başəriyyətin cavabı ekoloji qanunlar, qaydalar və standartların hazırlanması və tətbiqi oldu. Bununla belə, çoxlu sayda qaydaların tətbiq edilməsinə baxmayaraq, ətraf mühitə dəyən zərərin qarşısı müxtəlif səbəblərdən hələ də alınmayıb.

Gələcəyi düşünərək, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, başəriyyət 2030-cu ilə qədər yerinə yetirilməli olduğu bir vacib missiya – insan fəaliyyətinin mənfi təsirinə azaldılması, ətraf mühitin və planetimizin qorunması ilə üzləşir. Bu missiyanın həyata keçirilməsində mühüm rol ekoloji qanunlar oynayır [3].

Təqdim edilən məqalənin əsas məqsədi aşağıda qeyd edilən fundamental sualları cavablandırmaqdan ibarətdir:

– ətraf mühitin mühafizəsinə dair qanunvericiliyin hüquqi əsasları hansılardır?

– ətraf mühitin mühafizəsi qaydalarında hansı boşluqlar var?

– ətraf mühitin mühafizəsi qaydalarının kifayət qədər effektiv olmamasının səbəbi nədir?

– bu qaydaların tətbiqində hansı çətinliklər mövcuddur?

– ekoloji tələblərə uyğunluğun davamlı olması üçün nə etmək lazımdır?

Məqalədə ətraf mühitin mühafizəsinə dair qanunvericiliyin, qaydaların tətbiqi ilə bağlı çətinliklərə dair biliklər toplusunun təşkil edilməsinə və sintezinə cəhd edilir. Ekoloji tələblərə uyğunluqla bağlı bir sıra modellər ümumiləşdirilmiş və müxtəlif ölkələrdə qazanılmış təcrübə ilə dəstəklənmişdir. Yekun olaraq, ekoloji tələblərə uyğunluq qaydalarının davamlı tətbiqinə dair təkliflər verilmişdir.

Məqalənin hazırlanması zamanı çoxlu sayda nəşrlər, o cümlədən elmi məqalə və kitablar, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının hesabatları nəzərdən keçirilmiş, məqalə müxtəlif ölkə və mədəniyyətlərin nümayəndələri olan müəlliflərin elmi fikirləri aşağıdakı ardıcılıqla araşdırılmışdır.

Ətraf mühitin mühafizəsinə dair qanunvericiliyin hüquqi əsasları

Ümumi qəbul olunmuş fikir ondan ibarətdir ki, ətraf mühit haqqında qanunun əsasını 1970-ci ildə ABŞ-da qəbul edilmiş Ətraf Mühit Siyasəti Aktı təşkil edir [4].

Dünya miqyasında isə, ətraf mühit problemlərinə diqqət cəlb edilməsində 1972-ci ildə İnsan və Ətraf Mühit başlığı ilə keçirilən (Stokholm, İsveç) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının konfransı dönüş nöqtəsi oldu (Muhammad Akib, 2019). Konfrans Üzv Dövlətlər tərəfindən tanınan bir çox ekoloji prinsiplərə aydınlıq gətirmişdir [5]. Bundan əlavə, 1992-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Braziliyanın Rio-de-Janeyro şəhərində Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Konfransa (“Yer kürəsi Samiti”) kimi tanınır) ev sahibliyi etdi və bu konfrans əksər dövlətlərin milli qanunları vasitəsilə həyata keçirilən ekoloji prinsipləri gücləndirdi. Sonralar, bir çox başqa konfransların keçirilməsinə baxmayaraq, yuxarıda qeyd edilən bu iki konfrans ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində hüququn ən mühüm sütunlarından hesab edilir [6].

Qeyd etmək lazımdır ki, BMT-yə üzv dövlətlərin milli konstitusiyaları da ətraf mühitin mühafizəsi üçün əsas hüquqi sənədlərdən biri kimi çıxış edir [7].

Ətraf mühitin mühafizəsi qanunvericiliyində boşluqlar

Ətraf mühitin mühafizəsinə dair qanunlarda bir sıra boşluqlar mövcuddur ki, bunlar müvafiq ədəbiyyatlarda kifayət qədər əks edilmişdir. Bu boşluqlar əsasən aşağıdakılara aid edilir:

parçalanmış struktur: ətraf mühitin mühafizəsinə dair beynəlxalq qanunvericiliyin strukturu parçalanmış haldadır. Bu o deməkdir ki, ətraf mühit məsələlərinin idarə edilməsi müxtəlif sektoral (su və hava çirklənməsinə nəzarət, tullantılar və s. haqda qanunvericilik), məsələyə aid-spesifik və hüquqi cəhətdən müstəqil müqavilələrlə həyata keçirilir. Nəticə etibarilə, bir sıra ekoloji problemlər həll edilir, digərləri isə diqqətdən yayınır [8].

Effektiv tətbiqetmənin olmaması: hazırda effektiv tətbiqetmə üsullarının çatışmazlığı mövcuddur ki, bu da dünya miqyasında fundamental bir problem kimi qiymətləndirilir. Bir çox ətraf mühit mühafizəsi qaydalarında bu qaydaları pozanlar üçün müvafiq cəzalar nəzərdə tutulsa da, bu cəzalar istənilən nəticələri verməmişdir [9].

Ətraf mühitin mühafizəsi qanunu ekoloji yönümlü deyil: mövcud Ətraf Mühit Qanununun digər əsas məhdudiyəti ondan ibarətdir ki, o, əsasən ekosistemlərin deyil, insanların ehtiyacları və fəaliyyətləri üzərində cəmlənir. İnsanlardan fərqli olaraq, təbiət hüquq sahibi hesab edilmir. Əksinə, təbiət insan fəaliyyətini asanlaşdırmaq üçün resurs bazası kimi qiymətləndirilir. Bu baxımdan, ekosistemlərin bütövlüyyəinə zərər vurulmasını qadağan edən qaydaların olmaması, Ətraf Mühitin Mühafizəsi qanunvericiliyinin effektivliyini ciddi şəkildə zəiflədir [10].

Cəmiyyətin iştirakının olmaması: bir çox tədqiqatçılar tərəfindən yerinə yetirilmiş elmi işlər təsdiq edir ki, yalnız ətraf mühitin mühafizəsi qanunlarını qəbul etmək kifayət etmir. Vətəndaş cəmiyyəti bu qanunların tətbiq edilməsində iştirak etmərsə, istənilən nəticələrin əldə edilməsi çox çətin olacaq [11]. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ətraf mühitin mühafizəsi qaydalarının əsaslı bazası mövcuddur və bu qaydalar həтта BMT-nin üzv ölkələrinin konstitusiyalarında əks edilmişdir. Lakin mövcud boşluqlar ümumilikdə ətraf mühitin mühafizəsi qanunlarının tətbiqini və effektivliyini zəiflədir.

Ətraf mühit haqqında qanun necə icra olunur?

Ətraf mühitin mühafizəsi qanunlarının qəbulu prosesi effektiv icranı mütləq təmin etmir. Bir çox hallarda, müvəffəqiyyət bütün dünyada müxtəlif ölkələrin dövlət ekologiya agentlikləri tərəfindən

tətbiq etdiyi modellərdən asılıdır [12]. Müvafiq ədəbiyyatda tətbiqetmə modelləri iki əsas hissəyə bölünür. Bir tərəfdən, sanksiya yönümlü **çəkindirmə yanaşması** var, digər tərəfdən isə **uyğunluq yanaşması** mövcuddur [13]. **Çəkindirmə yanaşması** icraetmə və qaydaları pozanların cəzalandırılmasına əsaslanır, **uyğunluq yanaşması** isə məsləhət, inandırma və danışıqlar gedişatından istifadə edərək və cəza tətbiqini ən son çarə kimi qiymətləndirir [14, 19]. Ədəbiyyatda bir çox icra modelləri müəyyən edilmişdir və bunlara aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar.

Qaydalar və çəkindirmə modeli – bir çox hallarda tətbiq edilən normativ standartlara əsaslanır. Məsələn, ABŞ Ətraf Mühitin Mühafizəsi Agentliyi (EPA) əsasən bu modeldən istifadə edir. Bununla, EPA uyğunluq amillərinin monitorinqini həyata keçirir və icra tədbirləri üçün müvafiq məlumat toplayır [13].

Məsləhət və inandırma modeli – əsas diqqət vətəndaş cəmiyyətinin cəlb edilməsinə, təhsil və maarifləndirmə kampaniyalarının təşviqinə, əməkdaşlıq və məlumat mübadiləsinə yönəldir. Bu zaman, hüquqi tədbirlər yalnız son çarə kimi istifadə edilə bilər [13].

Meyar modeli – heç bir standart təyin etmir. Bunun əvəzinə, icra məmurları işin konkret hallardan asılı olaraq müəyyən qərara gəlmək üçün meyarlar siyahısından istifadə edir [13].

Risk əsaslı model – əsasən, resursların, zamanın və səyin bölüşdürülməsi riskinə əsaslanır. İcra agentlikləri təlimat verir və uyğunsuzluq aşkar edildikdə qanunu tətbiq edirlər [13].

Operativ tənzimləmə modeli – tənzimləmə cəmiyyətin davranışından asılı olaraq inandırma və məcburetəmənin birgə tətbiqinə əsaslanır. İcra agentliyi çevik və əməkdaşlıqə hazır ola bilər, lakin hər-hansı bir təşkilat eyni yanaşmaya əməl etmərsə, o zaman, çəkindirmə taktikası tətbiq olunacaq [13].

Hibrid model – strategiyaların qarışığından ibarətdir, bu strategiyalardan bəziləri bir-biri ilə əlaqədardır, digərləri isə daha fundamental və ya daimidir [13].

Əmr və nəzarət modeli – bir çox ölkələrdə geniş tətbiq edilir. Qaydaların pozulmasına görə çəkindirmə və cəzanın tətbiq edilməsi baxımından daha effektivdir. Lakin bu modelin iqtisadi cəhətdən səmərəsiz və çevik olmaması kimi çatışmazlıqları var [14].

Bazar-əsaslı alətlər modeli – nisbətən yeni modeldir və ənənəvi modelləri dəstəkləmək üçün yaradılmışdır. Model ekoloji vergilər, ticarət edile

bilən müavinətlər və icazələr. çirklənməyə nəzarət üçün qrantlar, subsidiyalar və s. təklif edir. Bu modelin tətbiqi getdikcə artır [14].

Hər bir modelin özünün güclü tərəfləri və məhdudiyətləri var. Bu nöqtəyi nəzərdən, modellərdən birgə istifadə edərək tətbiqetmə prosesinin effektivliyinin əldə olunması təklif edilir. Modellərdən hansıların birgə istifadə ediləcəyini seçərkən, cəmiyyətin yetkinlik səviyyəsini, hər-hansı bir ölkənin ümumi uyğunluq mədəniyyətini və həll olunan ekoloji problemlərin mahiyyətini nəzərə almaq lazımdır.

Müxtəlif ölkələrdə icra mexanizmləri

İcra mexanizmləri hər bir ölkədə fərqlidir. Bütün dünyada geniş yayılmış tətbiqetmə təcrübələri və modellərin ümumiləşdirilməsinə aşağıda cəhd edilmişdir.

Nigeriya

Nigeriyada ətraf mühitin mühafizəsi qanunları bir sıra icra mexanizmlərini nəzərdə tutur ki, bunlara da icazə, lisenziya, sertifikat, yoxlama, axtarış, müsadirə, həbs, möhürləmə, qayda pozuntusu haqda bildiriş, icazənin ləğvi barədə bildiriş, ləğvetmə qərarı, qaydaların pozuntusuna görə mülki cəzanın tətbiq edilməsi üçün məhkəmələrə müraciət, qaydalara riayət edilməsi haqda məhkəmə tələbnaməsi, pozuntulara görə cinayət sanksiyaları və qanunların effektiv icrası olmadığı təqdirdə vətəndaş iddiaları daxildir [15].

Cənubi Afrika

2005-ci ildə Cənubi Afrikada Ətraf Mühitin İdarə Edilməsi Müəttisələrini (EMI) təyin etmək üçün yeni qanun qəbul edildi. Müfəttişlərə bəzi ekoloji qanunların monitorinqi və icrası həvalə edilmişdir. Bununla onlar Uyğunluq Bildirişi adlanan yeni bir üsul tətbiq etdi. Uyğunluq bildirişlərinin əsas məqsədi tələblərə uyğun gəlməyən təşkilatları ətraf mühit qanunvericiliyinin tələblərinə uyğunlaşdırmaqdır. Uyğunluq bildirişinə əməl edilmədikdə, bu hal müvafiq məhkəmə qaydası ilə tənzimlənir [16, 17].

Birləşmiş Krallıq

Birləşmiş Krallıqda 2008-ci ildə Tənzimləyici tətbiq və Sanksiyalar aktının və 2010-cu ildə Ətraf Mühit Mülki Sanksiyalar Sərəncamının tətbiqi ilə tənzimləyici qurumlar yeni alətlər əldə etdilər [18]. Bunlardan, **icra öhdəliyi** ən maraqlısıdır. İcra öhdəliyi qaydaları pozan şəxslə, tənzimləyici orqan arasında qanuni qüvvəyə malik olan yazılı müqavilədir və bu müqaviləyə görə qanunu pozan tərəf, müəyyən addımlar ataraq, əməllərini

yaşılşdırmaq öhdəliyi ilə razılaşır. Bu cür addımlar ətraf mühitə dəymiş zərərin bərpası və ya müəyyən fəaliyyətdən zərər çəkmiş üçüncü şəxslərə kompensasiyanın ödənilməsi kimi öhdəlikləri əhatə edə bilər. Üçüncü şəxslər olmadıqda, qaydaları pozan tərəf hər-hansı ekoloji qurum, qorucu və ya müvafiq ətraf mühit mühafizəsi təşkilatlarına xeyriyyəçilik məqsədi ilə dəstək ola bilər [18, 19].

Amerika Birləşmiş Ştatları

ABŞ-ın EPA agentliyi ətraf mühitin mühafizəsi qaydalarına riayət etmək üçün bir çox alətə malikdir. Bu alətlərə uyğunluq yardımı, uyğunluğun monitorinqi, uyğunluq təsviqi və audit daxildir. EPA-nın fikrincə, bu vasitələr ümumi icra strategiyasını daha effektiv edir [20].

Beləliklə, aydın olur ki, icra modelləri və mexanizmlərində çatışmazlıq yoxdur və ölkələr də müəyyən innovativ yanaşmalar tətbiq edirlər. Belə olduğu təqdirdə onları effektiv icradan çəkinməyin nədir?

Ekoloji qaydaların tətbiqi ilə bağlı çətinliklər

Ekoloji qaydaların tətbiqi ilə bağlı çətinliklər çoxdur. Bir çox hallarda, bu çətinliklər ölkənin spesifik geosiyasi, siyasi, maliyyə, ekoloji, hüquqi və ya digər məsələləri ilə sıx bağlıdır. Ekoloji qaydaların tətbiqini çətinləşdirən beş əsas səbəb bunlardır:

- ekoloji qanunvericilik hazırkı və gələcək hər bir vəziyyəti öncədən görə bilməz;
- qanunvericilikdə boşluqlar ola bilər;
- ekoloji problemlər hər bir ölkədə fərqli ola bilər;
- ətraf mühiti tənzimləyən qurumlar işçi heyəti, resursları, texnologiyalara çıxışı baxımından bir-birindən fərqlənir (məsələn, bəzi agentliklər digərlərindən daha təkmildir);
- insanların tənzimləyici qurumlara inamı azdır [1, 15].

Nəticə etibarlı ilə, demək olar ki, bütün ölkələr ekoloji qaydaların tətbiqi ilə bağlı çətinliklərlə üzləşir [15].

Ekoloji tələblərə uyğunluğun davam etdirilməsi yolları

Bəzi insanlar "uyğunluq" və "davamlılıq" terminlərinin bir-biri ilə əlaqədar olmadığını düşünə bilər. Bunun səbəblərindən biri odur ki, ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı sayca artan qayda və tələblərə riayət olunmasını təmin etmək bir qədər çətinidir [12]. Buna baxmayaraq, bu məqalədə, ekoloji tələblərə uyğunluq hər halda və hər ölkədə olmasa da, ümumilikdə davamlı ola bilməsinin mümkünlüyü göstərilir. Davamlılıq müəyyən

şərtlərin yerinə yetirilməsini tələb edir, məsələn, resursların (həm insan, həm də kapital) mövcudluğu, effektiv məhkəmə sistemi, sosial-iqtisadi amillər, ekoloji məsələlərdə fəal vətəndaş cəmiyyətinin iştirakı və s. [17].

Beləliklə, ekoloji tələblərə uyğunluğu davamlı etmək üçün lazım olan potensial inqrediyentlər hansılardır? Ədəbiyyat araşdırmasına və bu sahədəki təcrübəyə əsaslanaraq, vacib amillərin aşağıdakı külləsi təklif olunur: **Hökumətin rolu** ətraf mühitə uyğunluğun təmin edilməsində mühümdür. Tənzimləyən qurumlar (yetkinlik səviyyəsindən asılı olmayaraq) standartların və strateji istiqamətlərin müəyyən edilməsində hökumətdən asılıdır. Həmçinin onlar hökumətdən təlimat, yardım, monitorinq, həvəsləndirmə və digər dəstək verməsini gözləyirlər. Bütün bu amillər davamlı uyğunluğun yaradılması üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir və bunlar olmasaydı, bir çox ekoloji məsələlər diqqətdən kənar qalardı [14].

ISO EMS və ya buna müvafiq sistemin bütün müəssisələr tərəfindən qəbul edilməsi – ISO-da olduğu kimi, EMS (Ətraf Mühitin İdarəedilməsi) sistemləri mövcuddur, lakin onların tətbiqi könlüdür. Bu, müəssisələrin müxtəlif səviyyəli ekoloji göstəricilərə və tələblərə uyğun olmasını gətirib çıxarır. Ekoloji tələblərə uyğunluğun davamlılığını artırmaq üçün bütün şirkətlər tərəfindən EMS sisteminin qəbul edilməsi onların əhəmiyyətini artırır.

Uyğunluqdan fəaliyyətin mükəmməlliyinə keçid – ekoloji tələblərə uyğunluğun davamlı olmasını istəyiriksə, əsaslı dəyişikliyə ehtiyac var. Ekoloji tələblərə uyğunluq öhdəliklərini qarşılamaq və ya artırılması ilə yerinə yetirmək işgüzar fəaliyyətin bir hissəsinə çevrilməlidir. Buna nail olmağın bir yolu uyğunluq öhdəliklərini təşkilatların fəaliyyət göstəricilərinə daxil etmək və məhdud sayda resursları ən əhəmiyyətli ekoloji aspektlərə cəmləşdirməkdir. Təkcə minimum tələblərə riayət etmək yalnız keçmişin bir qalığı kimi qiymətləndirilməlidir.

Düncə tərzinin dəyişdirilməsi – ekoloji tələblərə uyğunluq artıq bir yük və ya cəzalandırma qorxusundan irəli gələn bir fəaliyyət kimi qəbul edilməməlidir [15].

Rəqəmsal texnologiyalar – müasir dövr müxtəlif ekoloji monitorinq və ölçü texnologiyaların artımı ilə səciyyələnir. Minimum uyğunluq öhdəliklərini yerinə yetirmək və onları aşmaq üçün onlayn idarəediciləri panelləri, rəqəmsal ölçü sistemləri, axın saygacları, analizatorlar və digər texnologiyalar geniş şəkildə tətbiq edilməlidir [11].

Texnoloji həllər – uyğunluğun davamlılığını artırmaq üçün ekoloji problemlər texnoloji həllər vasitəsilə həll edilə bilər. Təəssüf ki, onilliklər ərzində avadanlıq, maşınqayırma və çirkləndirici sənayelərin layihələndirilməsi mərhələsində ətraf mühitə təsir lazımı qaydada nəzərə alınmamışdır. Çünki Ətraf Mühit "sadəəcə resursları təmin etmək üçündür" fikri üstünlük təşkil edir [20]. Ətraf mühitin mühafizəsi məsələlərində texnoloji həllərinin tətbiqi yalnız problemin həllinə deyil, həm də həllin davamlı olmasına və eyni zamanda əməliyyat xərclərinin azaldılmasına əhəmiyyətli dərəcədə kömək edəcək.

Ağıllı təşviq sxemləri – bunlar ölçülə bilən, birbaşa tənzimləyən təşkilatın fəaliyyəti ilə əlaqələndirilən və əhəmiyyətli ekoloji aspektlə bağlı stimulları təşkil edir. Buna bariz bir nümunə İsviçərədir ki, burada dövlət şirkətlərə ölçülülük natiçələrində NOx emissiyalarını kompensasiya etmək üçün geri qaytarılmış rüsum üsulunu tətbiq etdi. Dövlət, bu üsulun tətbiqi ilə əvvəllər bahalı görünən axın saygaclarını şirkətlər tərəfindən qarşıdan gələcək təşviq etdi və gözlənilməz olaraq bu, maliyyə baxımından əlverişli bir seçimə çevrildi. Bu cür ağıllı təşviq üsulları ətraf mühitə uyğunluğu daha cəlbədicilə və bununla da daha davamlı edir.

İnsan bacarığının inkişafı – həm dövlət, həm də özəl sektorda ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində kadrların hazırlanmasını maliyyələşdirmək lazımdır. Təhsilli mütəxəssislər qanunvericiliyin işlənilməsi, hazırlanmasında, həyata keçirilməsində və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində fəaliyyətin irəliləməsinə yüksək nəticələr əldə etmək bacarığına malikdirlər [11].

Vətəndaş cəmiyyətinin iştirakı – vətəndaş cəmiyyəti ətraf mühitə dəymiş zərərin bir tərkib hissəsinə çevrilə bilər. Vətəndaş cəmiyyəti mühüm fikir formalaşdırma bilən və real ətraf mühit problemlərinə diqqət cəlb edə bilər. Vətəndaşlar problemlər barədə səsini ucaldarsa, siyasətçilərin diqqətindən və hərəkətə keçməkdən başqa çarəsi qalmır. Vətəndaş cəmiyyəti kənar qaldıqda isə ətraf mühitə vurulan zərər səsizcə davam etdirilir [11, 21].

Təhsil və maarifləndirmə – bu məsələlər hələ də aktualdır və bu gün də mühüm rol oynamaqda davam edir. Məsələn, hər-hansı bir sənaye sahəsinin işçiləri çalışdıqları təşkilatın ətraf mühitə vurduğu zərər haqqında məlumatlı olsalar, onlar qabaqcıl və yumşaldıcı tədbirlərin həyata keçirilməsində daha çox maraqlı olurlar. Əlbəttə, qeyd etmək lazımdır ki, təhsil və maarifləndirmə

mövcud olan çətinlikləri bir gecədə həll etmir, lakin onlar məcmu effektdə malik olur, yəni işçi qüvvəsinin əksəriyyəti ətraf mühitə dəymiş ziyanı qiymətləndirmək üçün kifayət qədər bilik topladıqdan sonra müsbət təsir əldə edilə bilər [11].

Nəticə

1. Məqalədə ekoloji tələblərə uyğunluqla bağlı bir neçə əsas mövzu nəzərdən keçirilərək ekoloji qanunların hüquqi əsasları və mövcud boşluqlar barədə fikir söylənilir. ekoloji qanunların tətbiqi üsulları və tətbiqi ilə bağlı çətinliklər araşdırılır. Əsas məqamları nümayiş etdirmək üçün müxtəlif ölkələrin təcrübələrindən bəhs edilir. Müxtəlif ölkələr tərəfindən tətbiq edilən bir sıra icra modelləri və mexanizmləri ümumiləşdirilmiş, icranın effektivliyinin bütün dünyada əsas problem olaraq qaldığı vurğulanmışdır.

2. Məqalə ekoloji tələblərə uyğunluğun davamlı ola biləcəyi fikri ilə yekunlaşır. Müxtəlif amildən ibarət davamlılıq modeli təklif olunur. Bundan əlavə, bir çox komponentlər artıq mövcuddur

və son onillikdə təkmilləşdirilmişdir. Məsələn, hüquqi infrastruktur, yəni milli qanunlar və beynəlxalq konvensiyalar, tənzimləyicilər və onların icra mexanizmləri artıq mövcuddur. Ətraf mühit mövzularında təlim, məlumatlandırma və maarifləndirmə son on ildə olduqca artıb və məlumatlar daha asanlıqla əldə edilə bilər. Bundan əlavə, son illər ərzində bütün dünyada ekoloji problemlər haqda məlumatlılıqda "partlayış" baş vermişdir və bu da yaşıl texnologiyaların tətbiqi tendensiyasına təkan vermişdir. Beləliklə, dünya liderləri, eləcə də özəl şirkətlər keçmişlə müqayisədə ekoloji problemlərə daha həssas yanaşmağa başlayıblar. Bu dəyişikliklər misilsizdir və ekoloji tələblərə uyğunluğu artırmaqda, davamlı etməkdə bir bünövrə rolunu oynayır.

Eyni zamanda əlavə tədqiqat və təhlil tələb edən məsələlər hələ də mövcuddur. Bunlardan aşağıdakıları qeyd etmək olar: səmərəlik və icra etmə üsulları; ekoloji qanunların təbiət və ekosistemlərə doğru yönəldilməsi və vətəndaş cəmiyyətinin iştirakının səmərəliyi.

Ədəbiyyat siyahısı

1. *Marta Postula K. R.-M.* (2020). Fiscal policy instruments in environmental protection. *Environmental Impact Assessment Review*, pp. 1-9.
2. *Niyobuhungiro J.* (2019). International Economic Law, International Environmental Law and Sustainable Development: The Need for Complementarity and Equal Implementation. *Environmental Policy and Law*, pp. 36-39.
3. *J.E. Vinuales J.-F. M.* (2020). Pathway to Reframing Environmental Law. *Environmental Policy and Law*, pp. 509-517
4. *Bosselmann K.* (2020). The Framework of Ecological Law. *Environmental Policy and Law*, pp. 479-486.
5. *Muhammad Akib F.S.* (2019). 23. Environmental Law Policy as an Approach to Achieve Sustainable Development and Prosperity in an Era of Regional Autonomy (Indonesia). *Environmental Policy and Law*, pp. 83-87.
6. *Robinson N.A.* (2020). Making Environmental Law Function in the Anthropocene. *Environmental Policy and Law*, pp. 471-477.
7. *Daly E.* (2018). Environmental Constitutionalism In Defense of Nature. *Wake Forest Law Review*, pp. 668-690.
8. *Voigt C.* (2019). How a 'Global Pact for the Environment' could add value to international environmental law. *RECIEL*, pp. 13-24.
9. *T. Murombo I.M.* (2019). The Effectiveness of Plea and Sentence Agreements in Environmental Enforcement in South Africa. *PER*, pp. 1-41.
11. *Couzens E.* (2014). Enforcement of Environmental Law: Good Practices from Africa, Central Asia, ASEAN Countries and China. Nairobi: UN Environment Programme.
12. *Brown M.A.* (2017). Last Line of Defence a summary of an evaluation of environmental enforcement in New Zealand. *Policy Quarterly*, pp. 36-40.
14. *Bishop P.* (2009). Criminal law as a preventative tool of environmental regulation: compliance versus deterrence. *Northern Ireland Legal Quarterly*, pp. 279-304.
14. *Carlos Wing-Hung Lo, N.L.* (2020). Unpacking the complexity of environmental regulatory governance in a globalizing world: acritical review for research agenda setting. *Journal of Environmental Policy & Planning*, pp. 594-607.
15. *Hakeem Ijaiya O.T.* (2014). Rethinking Environmental Law Enforcement in Nigeria. *Beijing Law Review*, 5, pp. 306-321.
16. *Feris L.* (2006). Compliance Notices – A New Tool In Environmental Enforcement. *PER*, pp. 52-118.
17. *Hirakuri S.* (2003). Can Law Save The Forest? Lessons from Finland and Brasil. Jakarta: Center For International Forestry Research.
18. *Filip Aggestama D.M.* (2020). Is sharing truly caring? Environmental data value chains and policymaking in Europe and Central Asia. *Environmental Science and Policy*, pp. 152-161.
19. *Pedersen O.W.* (2019). Revisiting the Role of Negotiation and Trivialization in Environmental Law Enforcement. *Journal Of Law And Society*, 46, pp. 29-54.
20. *Niveke O.C.* (2011). A Framework for Integraitng Environmental Justice in Regulatory Analysis international Journal of Environmental Research and Public Health 23-66-2385.

References

1. *Marta Postula K. R.-M.* (2020). Fiscal policy instruments in environmental protection. *Environmental Impact Assessment Review*, pp. 1-9.
2. *Niyobuhungiro J.* (2019). International Economic Law, International Environmental Law and Sustainable Development: The Need for Complementarity and Equal Implementation. *Environmental Policy and Law*, pp. 36-39.
3. *J.E. Vinuales J.-F. M.* (2020). Pathway to Reframing Environmental Law. *Environmental Policy and Law*, pp. 509-517
4. *Bosselmann K.* (2020). The Framework of Ecological Law. *Environmental Policy and Law*, pp. 479-486.
5. *Muhammad Akib F.S.* (2019). 23. Environmental Law Policy as an Approach to Achieve Sustainable Development and Prosperity in an Era of Regional Autonomy (Indonesia). *Environmental Policy and Law*, pp. 83-87.
6. *Robinson N.A.* (2020). Making Environmental Law Function in the Anthropocene. *Environmental Policy and Law*, pp. 471-477.
7. *Daly E.* (2018). Environmental Constitutionalism In Defense of Nature. *Wake Forest Law Review*, pp. 668-690.
8. *Voigt C.* (2019). How a 'Global Pact for the Environment' could add value to international environmental law. *RECIEL*, pp. 13-24.
9. *T. Murombo I.M.* (2019). The Effectiveness of Plea and Sentence Agreements in Environmental Enforcement in South Africa. *PER*, pp. 1-41.
11. *Couzens E.* (2014). Enforcement of Environmental Law: Good Practices from Africa, Central Asia, ASEAN Countries and China. Nairobi: UN Environment Programme.
12. *Brown M.A.* (2017). Last Line of Defence a summary of an evaluation of environmental enforcement in New Zealand. *Policy Quarterly*, pp. 36-40.
14. *Bishop P.* (2009). Criminal law as a preventative tool of environmental regulation: compliance versus deterrence. *Northern Ireland Legal Quarterly*, pp. 279-304.
14. *Carlos Wing-Hung Lo N.L.* (2020). Unpacking the complexity of environmental regulatory governance in a globalizing world: acritical review for research agenda setting. *Journal of Environmental Policy & Planning*, pp. 594-607.
15. *Hakeem Ijaiya O.T.* (2014). Rethinking Environmental Law Enforcement in Nigeria. *Beijing Law Review*, 5, pp. 306-321.
16. *Feris L.* (2006). Compliance Notices – A New Tool In Environmental Enforcement. *PER*, pp. 52-118.
17. *Hirakuri S.* (2003). Can Law Save The Forest? Lessons from Finland and Brasil. Jakarta: Center For International Forestry Research.
18. *Filip Aggestama D.M.* (2020). Is sharing truly caring? Environmental data value chains and policymaking in Europe and Central Asia. *Environmental Science and Policy*, pp. 152-161.
19. *Pedersen O.W.* (2019). Revisiting the Role of Negotiation and Trivialization in Environmental Law Enforcement. *Journal Of Law And Society*, 46, pp. 29-54.
20. *Niveke O.C.* (2011). A Framework for Integraitng Environmental Justice in Regulatory Analysis International Journal of Environmental Research and Public Health 23-66-2385.